

УДК 159.923.2

В. О. Вовк

СТАНОВЛЕННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ В СЕРЕДОВИЩІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті окреслена проблема процесу становлення суб'єктності особистості майбутнього фахівця. Охарактеризовані функції студентів як суб'єктів майбутньої професійної діяльності та механізми розвитку суб'єктності в освітньому просторі вищого навчального закладу. Розглянуто особливості освітнього середовища як опосередкованого впливу на розвиток особистості студента. Висвітлено психолого-педагогічні умови та чинники реалізації внутрішніх можливостей становлення суб'єктності за період навчання у виші.

Ключові слова: суб'єктність, становлення суб'єктності майбутнього фахівця, чинники становлення суб'єктності студента, освітнє середовище, студентський вік.

В статье указанная проблема процесса становления субъектности личности будущего специалиста. Охарактеризованы функции студентов как субъектов будущей профессиональной деятельности и механизмы развития субъектности в образовательном пространстве высшего учебного заведения. Рассмотрены особенности образовательной среды как опосредованного влияния на развитие личности студента. Освещены психолого-педагогические условия и факторы реализации внутренних возможностей становления субъектности за период обучения в вузе.

Ключевые слова: субъектность, становление субъектности будущего специалиста, факторы становления субъектности студента, образовательная среда, студенческий возраст.

In this article is described the problem of process of the formation of subjectivity of a future specialist. The students's functions as a subject of future professional activity and the mechanisms of development of subjectivity in the educational space of higher education had been characterized. It had been described the features of the educational environment as indirect effect on the development of the individual

student. The psychological and pedagogical conditions and factors of implementing the internal capacity of the formation of subjectivity during studying at the university had been elucidated.

Keywords: *the subjectivity, the formation of subjectivity of a future specialist, the factors of formation of subjectivity of a student, the educational environment, the students age.*

Постановка проблеми. Дослідження змістових трансформацій процесу становлення особистості впродовж усіх етапів онтогенезу займало й до сьогодні займає у психології важливе місце, оскільки його результати прямо чи опосередковано наближають до розв'язку однієї з центральних проблем, а саме – проблеми самодетермінації психічної активності людини. Ключове значення досліджуваної проблеми стає очевиднішим за сучасного стану оновлення системи освіти, у напрямі гуманізації і спрямованості її на «особистісний вимір» навчально-виховного процесу, на формування в особистості здатності до самостійного й відповідального вибору власного вектора розвитку.

Актуальність проблеми становлення суб'єктності студента у процесі навчання у вищому закладі, зумовлена тим, що з одного боку, студентство, є інноваційним резервом і потенційною елітою суспільства в цілому, яка акумулює у своїх ідеях потенцію майбутніх політичних, культурних та економічних перетворень у суспільстві. А з іншого, студентський вік – це період найбільш активного розкриття потенційних можливостей людини, вдосконалення інтелекту, перебудови системи ціннісних орієнтацій, розвиток професійних здібностей у зв'язку з опануванням фаху. Період навчання студента у вищій школі постає надзвичайно важливим, адже закладаються основи тих суб'єктних якостей спеціаліста, з якими він увійде в нову для нього атмосферу діяльності, де відбуватиметься його подальший розвиток та становлення як особистості.

Короткий огляд останніх досліджень і публікацій. Питання становлення особистості майбутнього фахівця досліджувалась представниками різних наукових напрямів, концептуальних підходів, шкіл. Проведені ними дослідження носять різноплановий і достатньо змістовний характер. У контексті специфіки студентського віку як важливої стадії розвитку особистості цю проблему розглядали Б. Г. Ананьєв, О. О. Бодальов, М. Д. Дворяшина,

О. І. Степанова та ін. З'ясуванню сутності, етапів і детермінуючих чинників становлення особистості професіонала і суб'єкта діяльності присвятили свої дослідження К. О. Абульханова-Славська, В. А. Бодров, Є. О. Клімов, А. К. Маркова та ін. Визначенням ролі й місця здібностей, інтересів, мотивів та індивідуально-особистісних рис у формуванні професійно важливих якостей займалися Е. Ф. Зеєр, Т. В. Кудрявцев, Б. Ф. Ломов, В. Д. Щадріков та ін.

Основними ідеями становлення студентів суб'єктами майбутньої професійної діяльності стали теоретичні положення про суб'єкт та суб'єктність як фундаментальної психологічної характеристики поведінки і діяльності людини, що представлені у працях К. О. Абульханової-Славської, О. Г. Асмолова, О. Ф. Бондаренко, А. В. Брушлинського, О. М. Волкової, О. К. Осницького, С. Л. Рубінштейна, В. І. Слободчикова, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева та ін., положення про процес розвитку суб'єктності в системі вищої освіти (З. М. Адамська, І. Д. Бех, О. М. Волкова, З. С. Карпенко, Є. О. Клімов, Н. В. Кузьміна, С. Д. Максименко, Г. К. Радчук, М. В. Савчин, Ю. М. Швалб, Т. С. Яценко та ін.).

Широта і багатоаспектність висвітлення проблеми становлення особистості майбутнього спеціаліста, як правило, визначається теоретичними переконаннями дослідників і методологічними обґрунтуваннями, уявленнями про людину і сутність процесу її розвитку. Разом із тим, незважаючи на значимість і результативність проведених досліджень, низка проблем становлення суб'єктності студента у процесі його навчання у вищій школі залишається маловивченою.

Мета статті полягає в теоретичному вивченні проблеми становлення суб'єктності майбутнього фахівця та виокремленні психолого-педагогічних чинників розвитку особистості студента як суб'єкта навчально-професійної діяльності в освітньому середовищі вищої школи

Виклад основного матеріалу. Як зазначають дослідники (Б. Г. Ананьєв, О. О. Бодальов, О. Ф. Бондаренко, І. О. Зімня, Є. О. Клімов, І. С. Кон, В. Т. Лісовський, А. О. Реан, О. І. Степанова, В. О. Сластьонін та ін.), початковою ланкою в ланцюгу зрілості є студентський вік. За Б. Г. Ананьєвим, юність є сенситивним періодом для розвитку основних соціогенних потенцій людини, найсприятливішим для завершення формування особистості та утвер-

дження її психофізичних сил [2]. О. Ф. Бондаренко студентством називає молодь, яка проходить стадію персоналізації на основі цілеспрямованого засвоєння навчальних, професійних і соціальних функцій шляхом свідомого оволодіння професійними знаннями, уміннями й навичками, набуття професійних якостей під час навчання у вищих навчальних закладах [4]. У межах особистісно-діяльнісного підходу студент розглядається як активний, здатний самостійно організовувати свою діяльність суб'єкт психолого-педагогічної взаємодії [1].

Наукові дослідження підтверджують характеристику студентського віку як критичного, кризового, вирішального, переломного, під час якого відбувається становлення та прийняття суб'єктних якостей особистості, закладається індивідуальний стиль способу життя, психологічний простір набуває більшої однорідності, неперервності, орієнтації на майбутнє. Центр «Я» зміщується до полюсу суб'єктності, що пов'язане з вивченням власних глибин (сутності), внутрішніх реальностей. У цей період підключається нова детермінанта саморозвитку: самоставлення до себе як суб'єкта активності в соціальному оточенні. Вибір між «Я-реальним» та «Я-ідеальним» здійснюється на користь «Я-реального», яке виявляє власну активність. Людина прагне до інтеграції найбільш значущих ролей на нових «прозорих» рубежах індивідуальної психологічної дистанції. Отже, відбувається вчинок самовизначення особистості молодої людини щодо її сутності – підкреслює І. В. Нікітіна [7].

До основних новоутворень цього вікового етапу належать: формування ціннісних орієнтацій, життєвих цілей і планів; усвідомлене прагнення до самореалізації й самовизначення (Л. І. Божович, С. Л. Рубінштейн); завершення формування Я-концепції й розвиток самосвідомості, становлення ідентичності (Е. Еріксон, В. С. Мухіна); зміна системи особистісних ставлень, розвиток саморефлексії, початок періоду життєствердження, необхідність і можливість прийняття зовнішнього й внутрішнього світу (Ш. Бюллер, О. В. Петровський, В. І. Слободчиков, Д. Б. Ельконін). І. С. Кон відзначає, що центральним новоутворенням юності стає самовизначення, як професійне, так і особистісне.

Українські психологи (О. В. Киричук, М. Н. Корнєв, В. А. Роменець, В. О. Татенко та інші) відзначають, що саме в період повноліття (18-25 років), на більшу частину якого припадає

студентський вік, закінчується розвиток суб'єктної активності людини й настає час її практичної реалізації. Центальною проблемою особистого життя, на думку К. О. Альбуханової-Славської, є здатність чи нездатність особистості стати суб'єктом. Особистість як суб'єкт життя – це «ідея про індивідуально-активну людину, що вибудовує умови життя та своє ставлення до нього» [11, с. 339].

Особистісне становлення студента є одним із моментів становлення його суб'єктності. Як підкреслюють В. І. Слободчиков та Є. І. Ісаєв, «освіта є всезагальною формою становлення та розвитку суб'єктивної (суб'єктної) реальності в часі історії та у просторі культури» [10, с. 93]. Відтак, у педагогічному плані важливо зазначити, що становлення суб'єктності студента має свою власну освітню траєкторію, що включає траєкторію особистісного зростання.

На думку Г. К. Радчук, під час навчання у вищому навчальному закладі становлення суб'єктності студента проходить, як взаємодія двох розгорнутих у часі процесів: зовнішньо детермінованого професійно-особистісного розвитку, у якому породжуються та реалізуються потреби, мотиви, цілі та завдання, і внутрішнього щодо особистості студента. Ідея становлення суб'єктності студента в освітньому просторі полягає в тому, що студент розглядається як носій активності та прагне до розкриття, реалізації та розгортання своїх внутрішніх потенцій (гносеологічних, аксіологічних, комунікативних, творчих). Завдання вищої освіти полягає в тому, щоб створюючи відповідні педагогічні умови, допомогти студенту усвідомити потребу в самотворенні, ініціювати прагнення до саморозвитку [10].

О. В. Білошицький і І. Ф. Бережна підтверджують, що суб'єктність студента проявляється в його навчально-професійній діяльності. Основні функції студента як суб'єкта діяльності вони вбачають у: самопізнанні (рефлексивна розумова діяльність, усвідомлення себе самостійною, самокерованою особистістю); самореалізації (виявлення, розкриття й опредметнення своїх сутнісних сил); самоствердженні (усвідомлення себе і ставлення до себе через виявлення свого «Я» іншим людям); самооцінці (зіставлення потенціалу, стратегії, процесу і результату своєї та іншої навчально-професійної діяльності); саморегуляції (управління своїм власним розвитком); самодетермінації (формування смислової системи уявлень про себе); самоактуалізації (реалізація своїх здібностей і можливостей) [3].

Н. Ю. Воляннюк виокремила механізми розвитку суб'єктності, що визначають динаміку й спрямованість особистісно-професійного розвитку та становлення: 1) механізм сутнісного самопокладання (спроможність суб'єкта проникати всередину власної системи рушійних сил, мотивів, підпорядковувати різні мотиваційні тенденції для творення нового й унікального в собі і світі); 2) механізм самопобудови, що полягає у формуванні професійних прагнень суб'єкта, пов'язаних із уявленням про мету сенс професійної діяльності та життя в цілому; 3) механізм самовизначення, який покликаний функціонально забезпечувати оптимальне співставлення процесів цілепокладання і знаходження засобів, з одного боку, із ймовірнісною динамікою умов їх реалізації, з іншого; 4) механізм самореалізації, що передбачає безперервний розвиток творчого потенціалу суб'єкта, максимальну реалізацію всіх його можливостей, розвиток адекватної та гнучкої здорової «Я-концепції» [5].

На думку Т. О. Ольхової, становлення суб'єктності студента – це цілісний, динамічно розгоргнаний у часі і просторі університетської освіти процес розширення ставлень до світу, до себе та іншого, що передбачає перехід від центрованості на собі до ціннісно-конструктивного освоєння і перетворення себе та всього спектру життєдіяльності студента. Рушійною силою становлення суб'єктності є ціннісне самовизначення як процес набуття студентом сенсу, цілей, ресурсів університетської освіти. Підставою становлення суб'єктності є прояв студентом себе як: самоорганізованого суб'єкта вільного свідомого вибору і прийняття майбутньої професії як пріоритетної життєвої цінності та оптимальних особистісних шляхів оволодіння нею; суб'єкта власної освітньої діяльності, яка характеризується індивідуальною освітньою траєкторією, продуктивною взаємодією викладача і студентів, розвитком мотивації досягнень, креативним прогнозуванням сценаріїв своїх професійної і життєвої перспектив [8].

Таким чином, у відповідності до основних положень суб'єктного підходу становлення особистості студента трактується як безперервний процес саморозвитку перш за все суб'єктних якостей, без яких виконання професіоналом функціональних обов'язків неможливо. Суб'єктність студента проявляється у процесі активації механізмів саморозвитку, самоактуалізації, самореалізації, самопрезентації, самовизначення, тобто все, що пов'язано

з ініціативою, надситуативною активністю, креативністю, відповідальністю тощо.

На жаль, головний парадокс сучасної вищої освіти полягає в тому, що студенти, по суті, вже зрілі люди, що самостійно обрали майбутню професію не є активними суб'єктами учбово-професійної діяльності. Їх у більшості випадків характеризує відсутність професійної спрямованості та позитивної мотивації вирішення навчальних задач, недостатній рівень самостійності та навчальної організації, низький рівень самоконтролю та професійної самосвідомості. Більшість студентів не готові брати на себе відповідальність, бути справжніми суб'єктами власного життя, що призводить до появи внутрішньоособистісних конфліктів, відсутності творчості у професійній діяльності, формує роль «людина-виконавець», конформізму, спаду інтересу до соціально значущого результату професійної діяльності, зацікавленості в удосконаленні, відсутності духовної складової соціальної поведінки.

Зрозуміло, вплив освітнього середовища на розвиток, навчально-професійну діяльність студентів опосередкований системою їхніх ставлень до цього середовища, що визначає активність студентів. Якщо студенти усвідомлюють цінність навчального процесу, знаходять можливі форми для самовираження, аналізують успіхи й перспективи власного розвитку, почувають себе психологічно комфортно у вищому навчальному закладі, то вони відкриті до педагогічних впливів, взаємодії, вияву власної активності у виконанні вимог, подоланні труднощів.

Безумовно, незважаючи на всі суперечності, які мають місце у вищих навчальних закладах під час підготовки майбутніх спеціалістів, вища школа намагається створити відповідні умови для особистісного становлення студентів, адже саме тут здійснюється повне занурення і соціалізація особистості у професійне середовище.

На думку Т. В. Равчиної, освітнє середовище сприятиме становленню суб'єктності студентів коли їм надавати можливості для: 1) вибору проблем для обговорення й дослідження, визначення способів, термінів виконання; 2) висловлювання власних вражень, пропозицій щодо проведення навчальних занять; 3) самостійного визначення шляхів, способів виконання запропонованих викладачем завдань, робіт; 4) організації дій за визначеними разом із викладачем алгоритмами, схемами і без них; 5) оцінення власних успіхів, результатів діяльності за виокремленими критеріями [9].

На думку Т. О. Ольхової, освітній простір університету стане чинником становлення суб'єктності студента, якщо:

- орієнтований на особистісно-професійне становлення майбутнього фахівця, яке здійснюється з опорою на майбутні досягнення студента, з урахуванням його можливостей, прагнень і очікувань та забезпечує ціннісний резонанс сприйняття себе та світу студентом;

- орієнтирами становлення суб'єктності є особистісні смисли отримуваних знань, сходження до особистісних і професійних цінностей, пошук варіантів суб'єктної реалізації цінностей;

- створює умови для реалізації сутнісних потреб особистості в пізнанні і розумінні світу і себе, самореалізації, самотворення, рефлексії [8].

Таким чином, освітнє середовище вищої школи задає і визначає умови реалізації внутрішніх можливостей становлення суб'єктності. С. Є. Загра розуміє освітнє середовище як простір культури, стосунків, взаємодії його суб'єктів, що інтегрують у собі комплекс чинників, включаючись у які, студенти можуть вибирати міру і способи їх реалізації з урахуванням власних можливостей, інтересів, підготовленості для вибудовування індивідуальної траєкторії становлення, а також сформованих і відтворюваних у навчально-професійному співтоваристві цінностей, норм і традицій [6].

Висновки. Отже, ми розглядаємо становлення суб'єктності майбутнього фахівця у вищому навчальному закладі як безперервний процес саморозвитку суб'єктних якостей, зміну суб'єктивних характеристик її учасників, потреб, установок, ставлень, здібностей, що формують цілісність, інтегрують внутрішній світ, діяльність, особистісне в психіці та є джерелом проявів власної активності студента. Суб'єктність студента проявляється у процесі активації механізмів саморозвитку, самоактуалізації, самореалізації, самопрезентації, самовизначення. Вдосконалення умінь і навичок самоосвітньої діяльності, досягнення високого рівня творчої самостійності, креативності, внутрішньої свободи, наявності особистісних смислів отримуваних знань та внутрішньої мотивації характеризують студента як суб'єкта навчально-професійної діяльності.

У свою чергу, освітнє середовище вищої школи задає і визначає умови реалізації внутрішніх можливостей становлення суб'єктності. За адекватних умов освітній простір ВНЗ формує і визначає особливості реалізації потенціалу майбутніх професіоналів і їх становлення як суб'єктів майбутньої професійної діяльності.

Література:

1. Агулов М. В. Поняття суб'єктності в психологічній науці / М. В. Агулов // Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди: [зб. наук. праць] – Словянськ : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2013 – вип. 2 (46) – С. 7–11.
2. Ананьев Б. Г. Психофизиология студенческого возраста / Б. Г. Ананьев // Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. – Л., 1974. – 328 с.
3. Белошицкий А. В. Становление субъектности студентов в образовательном процессе вуза / А. Белошицкий, И. Бережная // Педагогика. – 2006. – № 5. – С. 60 – 66.
4. Бондаренко О. Ф. Психологічні особливості сучасної студентської молоді та проблеми професійної підготовки психологів-практиків / О. Ф. Бондаренко // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №4. – С. 8 – 11.
5. Волянюк Н. Ю. Психологічні засади професійного становлення тренера-викладача: автореф. дис. д-ра психол. наук: 19.00.01 / Н. Ю. Волянюк / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2006. – 34 с.
6. Загра С. Є. Освітнє середовище ВНЗ як інтегрований фактор суб'єктно-професійного становлення майбутніх психологів / С. Є. Загра // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. – Психологічні науки: [Збірник наукових праць МДУ імені В. О. Сухомлинського]. – Миколаїв : МДУ імені В. О. Сухомлинського, 2012. – Т.2. – Вип.9 – С. 105–108.
7. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення особистості у період повноліття: логіка здійснення: моногр. / І. В. Нікітіна // Нац. ун-т харч. технологій – К. : КНТ, 2008. – 192 с.
8. Ольховая Т. А. Становление субъектности студента университета / Т. А. Ольховая: автореферат дис. д. пед. наук: 13.00.01: Оренбург, 2007. – 45 с.
9. Равчина Т. В. Організація взаємодії студентів з освітнім середовищем / Тетяна Равчина // Вісник Львівського університету – Серія педагогічна : [зб. наук. праць] – Львів : 2005, – Вип. 19. Ч. 2. – С. 3–15.
10. Радчук Г. К. Аксіопсихологія вищої школи : Моногр. / Галина Кіндратівна Радчук. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – 380с.
11. Щербан Т. Д. Відповідальність особистості як чинник готовності до професійної діяльності [Електронний ресурс] / Т. Д. Щербан, В. В. Райко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки». – 2013. – Т. 2. – Вип. 10. – С. 335–341. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvmdups_2013_2_10_67.pdf.